

הרב שלמה זאב פיק

עיון במצוות קידושין ונישואין

א. קידושין

בשיעור פתיחה למסכת קידושין, חקר מו"ר הרב יוסף דוב סולובייצ'יק זצ"ל את מצוות קידושין וטיבה¹. הרב זצ"ל הזכיר שיש שלושה סוגים של מצוות עשה: מצוות עשה שבהן יש קיום עשה פוזיטיבי בלבד [כלומר, אדם המקדש אשה, הוא מקיים בזאת מצוות עשה], מצוות עשה שהן איסורי עשה [דהיינו שאם הוא חי עם האשה בלא קידושין, הריהו עובר על עשה], ומצוות עשה שיש בהן הן קיום עשה והן איסור עשה. הרב המשיך וחקר את מצוות קידושין: האם היא איסור עשה, או גם קיום עשה? הרב הסיק שבדאי יש איסור עשה וזאת על יסוד דברי הרמב"ם הלכות אישות פרק א, הלכה א-ב:

"קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לביתו ובועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה, כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה שנאמר (דברים כ"ב, יג) כי יקח איש אשה ובא אליה. (הלכה ב) וליקוחין אלו מצוות עשה של תורה הם, ובאחד משלשה דברים האשה נקנית, בכסף או בשטר או בביאה... וליקוחין אלו הן הנקראין קידושין או אירוסין בכל מקום...".

פירוש הדבר הוא שהלוקח אשה מבלי לקדשה עבר על עשה זה, דהיינו שיש כאן איסור עשה².

המשיך הרב לברר אם יש גם כאן קיום עשה, והסיק שלפי הסוגיה בקידושין

1. "שיעור פתיחה למסכת קידושין" התפרסם ב-מסורה, חוברת י', אדר תשנ"ה, עמ' מא-מד, על פי רשומותיו של הגר"צ שכטר שליט"א, וכעת התפרסם ב-שיעורי הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק זצ"ל למסי קידושין מפי השמועה, פרקים א-ב, שנת תשכ"א/תשכ"ב, נרשמו על ידי הרב צבי שכטר שליט"א, ניו-ג'רזי [תשס"ב], עמ' ג-ו. הסיכום הקצר שרשום כאן הוא על פי רשומות פרופ' אהרון קירשנבוים נ"י שנכתבו בשעת אמירת השיעור, ולכן יש הבדלי סגנון בין המופיע כאן לבין סיכומו של הרב שכטר.
2. וכן כתב הרב המגיד: "והבא על האשה שלא לאישות, עובר בעשה. דרחמנא אמר: כי יקח איש אשה ובעלה; כשירצה לבא עליה, יהיה באישות".

(מא, ע"א), שמצוה בו יותר משלוחו, יש כאן אכן קיום עשה. ודחה הרב ראיה מדברי רמב"ם האומר: "כל המקדש אשה בין על ידי עצמו בין על ידי שליח צריך לברך קודם הקידושין הוא או שלוחו ואחר כך מקדש **כדרך שמברכין קודם כל המצות...**" (הלכות אישות פרק ג הלכה כג), והרי אין מברכים על **איסורים** אלא רק על **קיום עשה**. וטען הרב שהברכה היא על חלות-דין של יצירת מתיר, כגון בשחיטה שחל על הבהמה שם זבוח וחל גם היתר אכילה, ואינה **קיום עשה** אלא **איסור עשה ומברכים עליה**. והוא הדין בעירובי חצרות הפועלים רק להחיל שם רשות אחת, ואין בהם שום קיום עשה אפילו מדרבנן, ועם זאת הם מחייבים ברכה, וכן בנטילת ידים ובטבילה. ואם כן, הוא הדין בקידושין הפועלים חלות שם אישות והיתר בעילה, אף שאין בהם קיום עשה פוזיטיבי.³

ומוסיף הרב שדברי הרמב"ם חלוקים מדברי הרא"ש במסכת כתובות, פ"א, ס"י יב (לדף ז, ע"ב), האומר: "וני"ל כי ברכה זו אינה ברכה לעשיית המצוה כי פריה ורביה היינו קיום המצוה... וברכה זו נתקנה לתת שבח להקב"ה..." שאין כאן ברכת המצוה אלא ברכת ההודאה. משתמע עוד מדברי הרא"ש שאין כל קשר בין הקידושין לבין מצוות פריה ורביה. ניתן לקיים מצוות פריה ורביה עם פלגש, בלי קידושין, וכן הנושא איילונית, זקנה או עקרה, מברך הוא ברכת אירוסין אע"פ שלא יקיים מצוות פריה ורביה⁴, עד כאן תורף דברי הרב זצ"ל. ונוסיף שלפי שיטת הרא"ש וסיעתיה, קדושין אין הם אלא דין במצוות פריה ורביה בלבד, כעין מכשיר מצווה ואין כאן קיום מצווה. ואמנם קיים גם מסלול אחר לקיום פריה ורביה - פילגש - אבל במסלול של אירוסין-קידושין, אין כאן מצווה כשלעצמה אלא רק דין של קידושין בלבד. אבל לפי הרמב"ם וסיעתיה, יש כאן מצווה עצמאית: מצוות קידושין בנוסף למצוות פריה ורביה⁵. וראיה לדבר מדברי הרמב"ם בספר המצוות מצות עשה ריב לעומת מצות עשה ריג:

3. השווה לדברי המקנה בריש פרק שני של קידושין לסברה אחרת, וכן השווה לקמן הע" 5 לדברי הריב"ש. לשיטת הרב סולוביציץ זצ"ל בעניין ברכות המצווה, ראה בספרו של הרב צבי שכתר, ארץ הצבי, ירושלים תשנ"ג, עמ' כח ואילך (חלק מ"קונטרס בעניין ברכות המצוות" שכולו משיעורי הגרידי"ס זצ"ל).

4. אלו הם דברי הרא"ש "אם לקח פלגש וקיים פריה ורביה אינו מחוייב לקדש אשה וכן הנושא זקנה איילונית או עקרה וכן סריס חמה שנשא מברכין ברכת חתנים ואין חיוב במצוה זו שאין בה קיום מצות פריה ורביה..."

5. וכבר עמד על כל זה הריב"ש בשו"ת שלו סימן שצח, ד"ה ומה שכתבת: הנה זה הרב [= המגיד משנה] ז"ל סובר: שהיא בעשה. ובודאי: שלקחת אשה בקדושין, מצות עשה, ואינה דין לבד. שהרי תקנו בה ברכה, כשאר המצוות. ואע"פ שלא תקנו הברכה במטבע קצר, כשאר ברכת המצוות, היא להיות במצוה זו, קדושה יתרה לישראל, בענין הזווג. והיא כעין ברכת השבח. ולפי דבריך: אין כאן מצוה כלל. שהרי ביחוד לבד, היא אשת איש גמורה; ואין הקדושין עושין: רק חיוב מיתה לבא עליה. ולמה תקנו ברכה, על מצוה כזו: שהיא דין לבד, לחיוב מיתה הנואף, ולא לדבר אחר? אלא שהיא מצוה גמורה... לענין הראיה מן הברכה, כבר הבאנו לעיל את דברי הרב בדחיית הראייה. בכל מקרה, משתמע מדברי הריב"ש שיש כאן קיום עשה.

"והמצוה הר"ב היא שצונו לפרות ולרבות ולכוין לקיים המין וזאת היא מצות פריה ורביה והוא אמרו יתעלה (בראשית א', כח) פרו ורבו. וכבר ביארו (ברכות טז, ע"א ושי"י, הק"ש רפ"ד) שהחתן אינו חייב בקרית שמע כשישא בתולה ושמו טעם לזה היותו עוסק במצוה. וכבר התבאר משפטי מצוה זו והמתחייב ממנה בפרק ששי מיבמות (סא - סו, ע"א). ומצוה זו אין הנשים חייבות בה ובבאור אמרו שם (סה, ע"ב) האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה.

והמצוה הר"ג היא שצונו לבעול בקדושין ולתת דבר ביד האשה או בשטר או בביאה. וזו היא מצות קדושין. והרמז עליו אמרו (תצא כ"ד, א) כי יקח איש אשה ובעלה וגו', הורה שהוא יקנה בבעילה (קדושין ד, ע"ב). ואמר (שם) ויצאה והיתה וכמו שהיציאה בשטר כן ההויה בשטר (שם ה, ע"א). וכן למדנו (שם ג, ע"ב) שהיא נקנית בכסף מאמרו באמה עבריה (ר"פ משפטי) אין כסף, אמרו אין כסף לאדון זה אבל יש כסף לאדון אחר ומנו אב. אבל קדושין דאורייתא אמנם הם מבוארים בביאה כמו שהתבאר במקומות מכתובות (ג, ע"א) וקדושין ונדה (מתני' מד, ע"ב). וכבר התבאר משפטי מצוה זו בשלמות במסכת המחוברת לזה רוצה לומר מסכת קדושין. ובבאור אמרו (קדושין ט, ע"א) קדושי ביאה שהם דאורייתא. הנה כבר התבאר שמצות קדושין דאורייתא.

והנפקות מכך אם קידושין הם דין במצוות פריה ורביה או מצווה עצמאית, היא לגבי השאלה אם נשים חייבות במצווה זו או פטורות ממנה. אם יש כאן דין בפריה ורביה, נשים תהיינה פטורות, אך אם זו מצווה עצמאית, יש מקום לומר שנשים תהיינה חייבות בה, וכן אמנם מצאנו בשיעורו של הרב זצ"ל הני"ל (מסורה, חוב' י', עמ' מב-מג). וכן העלה עוד שם, שמן הסוגיה בקידושין (מא, ע"א) שמצווה בו יותר משלוחו, קשה על דברי הרא"ש, והסיק הרב מכך שיש מכאן ראייה לדברי הרמב"ם. מן הסוגיה שם שהסיקה שמצווה בה יותר משלוחה יוצא בהכרח, שעל אף שהאשה פטורה מפריה ורביה, אפילו הכי חייבת היא במצוות קידושין. אמנם העיר שם הגר"צ שכטר שליט"א שהר"ן דחק ליישב זאת אליבא דש"ט הרא"ש, וכתב שהאשה מסייעת לקיים את המצווה, ולכן מצווה בה יותר משלוחה⁶.

6. ברשומות של פרופ' קירשנבוים הני"ל, כל השאלה אם נשים חייבות או פטורות, וכן הקושי מן הסוגיה בדף מא, ע"א על הרא"ש אינם מופיעים, אבל הם מופיעים כדברי הרב זצ"ל ב- שיעורי הרב יוסף דוב הלוי סולוביצ'יק זצ"ל למסי' קידושין מפי השמועה... נרשמו על ידי הרב צבי שכטר שליט"א (הני"ל בהעי' 1), עמ' ה.

אלא שיש מקום לעיין בדברים אלו. אם יש כאן איסור עשה, נראה שנשים חייבות במצוות עשה זו כשם הן מצוות באיסור עשה של זביחה, או כמו שהן שייכות במצוות עשה קמט בספר המצוות לרמב"ם:

"והמצוה הקמ"ט היא שצונו לבדוק בסימני בהמה וחיה והוא שיהיו מעלים גרה ושוסעים שסע ואז יהיה מותר לאכלן. והיותנו מצווין לבדוק אותן באלו הסימנים הוא מצות עשה והוא אמרו יתי (שמ"ג י"א, ב) זאת החיה אשר תאכלו. ולשון ספרא (רפ"ג) אותה תאכלו אותה באכילה ואין בהמה טמאה באכילה. כלומר הבהמה שיהיו בה אלו הסימנים מותר לאכלה. **ויורה זה שהבהמה שאין בה אלו הסימנים אינה מותרת באכילה. וזה לאו שבא מכלל עשה שהוא עשה,** כמו שהוא שורש אצלנו (עי' לח וש"ג). ולכן אמרו אחר המאמר הזה אין לי אלא בעשה בלא תעשה מנין תלמוד לומר את הגמל וכו' כמו שנבאר במצות לא תעשה (קעב). הנה כבר התבאר שאמרו אותה תאכלו מצות עשה. והענין במצוה זו מה שזכרתי לך והוא שאנו מצווין לבדוק אלו הסימנים בכל בהמה וחיה ואז מותר לאכלן, והדין הזה הוא המצוה. וכבר התבאר משפטי מצוה זו במסכת בכורות (ו-ז, ע"א) ובמסכת חולין" (נט, ע"א; סג, ע"ב).

אלא שאם מצוות קידושין לפי הרמב"ם יש בה קיום עשה פוזיטיבי, מניין לנו שנשים חייבות במצווה זאת? אלא יש אולי מקום לחלק ולומר שבקיום עשה אין נשים חייבות. ואכן מצאנו מחלוקת אחרונים בשיטת הרמב"ם, ויתכן שיש גם מחלוקת ראשונים בנידון. הרמב"ם בסוף מצוות עשה, סיכם את המצוות הנהוגות בזמן הזה:

"וכשתסתכל באלו הרמ"ח מצוות עשה תמצא המצוות ההכרחיות מהם ששים מצות. ובתנאי שהאיש שאמרנו שחייב באלו הששים מצוות ההכרחיות שיהיה ענינו כענין שרוב בני אדם בו. והוא שיהיה עומד בבית במדינה ויאכל המאכלים הידועים למזון האדם רוצה לומר הלחם והבשר ויעשה סחורה עם בני אדם וישא אשה ויוליד בנים. ואלו הששים מצוות הם לפי הסדר אשר סדרנו אותם במנינו זה. המצוה הראשונה והשנית והשלישית והרביעית והחמישית והששית והשביעית והשמינית והתשיעית והעשירית. וזאת העשירית אין הנשים חייבות בה. והאחת עשרה והיא גם כן אין הנשים חייבות בה. והשתים עשרה והיא גם כן אין הנשים חייבות בה. והשלש עשרה והיא גם כן אין הנשים חייבות בה. והארבע

עשרה והיא גם כן אין הנשים חייבות בה. והחמש עשרה. והשמונה עשרה וזאת הי"ח אין הנשים חייבות בה. והתשע עשרה. והשש ועשרים וזאת השש ועשרים מיוחדת בזכרי כהונה. והשתים ושלשים והארבע וחמשים והע"ג והצ"ד והקמ"ג והקמ"ו והקמ"ז והקמ"ט והק"נ והקנ"ב והקנ"ד והקנ"ה והקנ"ו והקנ"ז והקנ"ח והקנ"ט והק"ס. והמאה וששים ואחת ואין הנשים חייבות בה. והקס"ב והקס"ג והקס"ד והקס"ה והקס"ו והקס"ז. והקס"ח וזאת הקס"ח אין הנשים חייבות בה. והקס"ט והיא גם כן אין הנשים חייבות בה. והק"ע והיא גם כן אין הנשים חייבות בה. והקע"ב והקע"ה והקפ"ד והקצ"ה והקצ"ו והר"ו והר"ח והר"ט והר"י והר"א. והמאתים ושתים עשרה וזאת המאתים ושתים עשרה אין הנשים חייבות בה. והמאתים ושלש עשרה. והמאתים וארבע עשרה וזאת המאתים וארבע עשרה מיוחדת בזכרים. והמאתים וחמש עשרה והיא גם כן מיוחדת בזכרים: הנה כבר התבאר לך כי מאלו הששים מצות ההכרחיות יש מהן שש וארבעים מצות שהנשים חייבות בהן גם כן וארבע עשרה מצות מהן שאין הנשים חייבות בהן".

אלא שבדפוסים רגילים של ספר המצוות כתוב:

"ור"ב ואין הנשים חייבות בה [ור"ג ואין הנשים חייבות בה, ור"ד ואין הנשים חייבות בה, ור"ו ואין הנשים חייבות בה, ור"ז ואין הנשים חייבות בה, ור"ח ואין הנשים חייבות בה, ור"ט ואין הנשים חייבות בה, ור"י ואין הנשים חייבות בה, ור"א ואין הנשים חייבות בה]."

הנה התבאר לך כי מאלו הששים מצות הכרחיות יש בהן שש וארבעים מצות שהנשים חייבות בהן גם כן, וי"ד שאין הנשים חייבות בהן".

ומקור הדברים הוא מן האחרונים שהעירו שבדפוסים שלהם הרשימה הייתה חסרה והם הגיהו לפי הבנתם את סוף דברי הרמב"ם ונימקו את דבריהם, ולכן הדברים מופיעים בסוגריים מרובעים⁷. אולם, כל הדפוסים של ימינו, המבוססים על כתב-יד של הרמב"ם [מהדורת הרב חיים הלר זצ"ל, הרב יוסף קאפח זצ"ל, ומהדורת ר' שבתי פרנקל זצ"ל], משקפים את מה שכתבנו בפנים שנים חייבות במצווה ר"ג. ואפשר לומר, שאם יש כאן איסור עשה, בודאי נשים חייבות במצווה זו, מה שאין כן אם יש כאן קיום עשה, יש מקום לומר שאין נשים חייבות.

7. למשל הרב יהודה עייאש כתב (לחם יהודה השלם, ירושלים תשמ"ו, ספר המצוות, עמ' מו): "ויש לדקדק דלפי הנוסחא שבידינו חסרים חמשה מן הששים דלא מנה אלא חמשים וחמש, וגם במנין הי"ד שאין הנשים חייבות חסרו מן הי"ד שתיים. ועכ"פ צריך לשלוח יד ולהגיה... אחר ר"ב צ"ל ור"י וגם היא אין הנשים חייבות בה".

והנה שני האחרונים שנימקו למה נשים פטורות ממצוות קידושין הם הרב יהודה עייאש בספרו לחם יהודה, והרב יעקב יוסף קאלינבערג בספרו סדר המצוה (ורשא תרכ"ב). הרב עייאש כתב "דהאיש הוא המצווה בקידושין או כסף או שטר או ביאה" (לחם יהודה השלם, ספר המצוות, עמ' מו). לפי דבריו, נראה שמכיוון שאין האשה במעשה המצווה, אינה גם בקיום המצווה.

ואולי יש מקום להסביר את דבריו על פי החקירה הידועה, ואולי זו אפילו מחלוקת ראשונים ואחרונים⁸, אם קידושין במהותם הם קניין ממון או קניין איסור⁹. ושמה נוכל לפרש את טיב מצוות קידושין על פי החקירה הזו, דהיינו, אם מעשה הקידושין רק יוצר קניין ממוני, דהיינו מעמד משפטי בלבד, יש כאן לכאורה רק איסור עשה, שכל מטרתו היא להרחיק מן הזנות, וכדברי הרמב"ם אישות, פ"א, הל' ד, וכמו שכתב ספר המצוות, לא תעשה שניה: "היא שהזהירנו שלא לבא על אשה בלא כתובה ובלא קדושין והוא אמרו ית' (תצא כ"ג, יח) לא תהי' קדשה מבנות ישראל..." אבל אם מעשה הקידושין יוצר חלות אישות, קניין איסור, אז נראה שיש כאן מצווה פוזיטיבית, כלומר קיום עשה ליצור חלות אישות על ידי מעשה קידושין לפני הנישואין. ממילא יובנו בזה דברי הרב עייאש שרק האיש הוא שיכול ליצור חלות מעין זו, וכפי שעולה מן הגמרא במסכת קידושין (דף ד, ע"ב; ה, ע"ב).

לפי דברי הרב קאלינבערג (עמ' פא) שכתב "כי המייע לישא אשה בודאי אשה פטורה דלא עדיף מגוף המצוה דפרו ורבו", יש קשר בין מצוות קידושין לבין מצוות פרו ורבו, ואולי התכלית וגמר של מצוות קידושין הוא מצוות פרו ורבו¹⁰, ולכן הפטור מזה, פטור מזה. לפי דבריו, שתי המצוות הן מצוות קום ועשה, ואמנם אין במצוות קידושין דין בפרו ורבו בלבד, אלא שהיא מצווה מצד עצמה, אבל בכל מקרה, טעמה ותכליתה הם כנראה חלק מגדרה, והיא נכנסת לגדר של מצוות פרו ורבו. ממילא החולקים ומחייבים נשים במצוות קידושין יכולים לסבור שאין למצווה שום זיקה למצוות פרו ורבו בכלל. ועוד, יתכן שיש כאן איסור עשה, וממילא נשים חייבות בה. ומדברי הרמב"ם משמע שגדר העשה דומה לגדר הלאו של "לא תהיה קדשה מבנות ישראל" וכפי שכתב הרמב"ם בכותרת שלו להי אישות: "שלא תבעל אשה בלא כתובה וקידושין" דומיא

8. אולי זאת המחלוקת בין רש"י לרבותיו בכתובות ג, ע"א, גטין לג, ע"א, יבמות צ, ע"ב; וכן השווה את תוספות הרא"ש למסכת כתובות דף ב, ע"א, ד"ה נסתחפה, "וי"ל משום דהאשה קנין כספו של האיש כמו עבדו שורו וחמורו ותלויה במזלו" לעומת הרשב"א לקידושין דף ו, ע"ב, "וי"ל כיון דגופה ממש לא קני ליה לא הוי רבית אלא שאסור משום הערמת רבית..." באחרונים: עיין את דברי הנצי"ב במשיב דבר, ח"ד, ס"י לה; טז, חו"מ, ס"י קצ, ס"ק א; וכן בשו"ת דברי יציב לרי יקותיאל יהודה הלבשרטס, האדמו"ר מקלויזנברג זצ"ל, אבה"ע, ס"י נו, לעומת החת"ס, לבי"ב, דף מח, ע"ב.

ל"לישא אשה בכתובה וקידושין", וכל שכן לפי הרמב"ם במניין הקצר בריש ספר המדע: "לבעול בקידושין".

על כל פנים, משתמע מן האמור שיש סתירה מדברי הרמב"ם על פי כתבי היד לפיהם יש כאן איסור עשה ונשים חייבות במצווה קידושין, לעומת המגיהים שסברו שמדובר כאן בקיום עשה, ונשים פטורות ממנו. ואמנם לאמיתו של דבר, לפי הרמב"ם, נשים חייבות במצווה זו, אלא, שיש שלמדו בדברי החינוך, מצווה תקני"ב, "מצות קדושין באשה", שאין נשים חייבות בה, שהרי החינוך לא אמר במפורש שנשים חייבות כדרכו: "...ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן; ועובר על זה ונשא אשה מבלי שיקדשנה תחלה, ביטל עשה זה".

מדברי החינוך שכתב "ונשא אשה" ולא "בעל אשה" משמע שאין מדובר כאן באיסור עשה, אלא בציווי ליחד אשה זאת אליו, וכדברי הרמב"ם (אישות פ"א, הל' א), אלא מכיוון שלא עשה מעשה קידושין, ביטל הוא את המצווה, דהיינו את קיום העשה, והאחרונים הבינו שלפי החינוך, נשים פטורות ממצוות קידושין מפני שלא כתב בפירוש שנשים חייבות במצווה זו¹¹. אמנם קשה לקבל שהחינוך למד שמדובר כאן בגדרי פרו ורבו, שהרי לפי הטעם הראשון בשרשי המצווה כתב כמו שהסברנו לעיל בדברי הרמב"ם, דהיינו שיש כאן איסור עשה:

9. ראה במאמרו של הרב פרופ' דוד הנשקה, "על המציאות המשפטית במשנת הרמב"ם (לבעיית היחס בין דברי סופרים לדיני תורה)", סיני, צב, שבט-אדר תשמ"ג, עמ' רכח-רלו, לזיקה בין דברי הרמב"ם שבתחילת משנתו הבין שכסף הוא מדברי סופרים (השווה לדברי בנו הרב אברהם בן הרמב"ם, ברכת אברהם, ס"י מד), לבין שיטת הרמב"ם שתפס את מעשה קידושין כמצווה (עמ' רלג-רלו). לדברי הנשקה, הבין הרמב"ם שקידושין רק יוצרים מעמד משפטי הדומה לקניין (או אכן יוצר קניין ממון באשה) ולא מעשה קידושין כמציאות (אישות, נפשית-קיומית, או קניין איסור). לכן, אין הקידושין יוצרים אישות, אלא מהווים תכלית בפני עצמה להרחקת הזנות (עין אישות פ"א, הל' ד, ודברי ר"ד הנשקה המאמרו הנ"ל, הע' 14).

10. וכן העלה ידידי הרב רפאל שטרן שליט"א בספרו טוב סחרה, תשס"ב, עמ' ט, בפירוש דברי הריטב"א למסכת כתובות, דף ז, ע"ב, וחשבתי שמצאתי ראשון הסבור ככה. אמנם המעיין היטב בדברי הריטב"א (הן מה שמצוטט בשיטה מקובצת שם, והן במהדורת מוסד הרב קוק שההדיר הרב מי גולדשטיין, ירושלים תשמ"ג, עמ' נא), יראה שהריטב"א לא התכווין לומר שמצוותה פרו ורבו היא גמר המצווה, אלא חופה היא גמר המצווה, וכן הוא מפורש בדברי הרמב"ן שהובא לפני כן שם בדברי הריטב"א: "והרמב"ן ז"ל נתן טעם לדבר שאין מברכין על מצוה שאין עשייתה גמר מלאכה וזו אינה נגמרת אלא בחופה", וכן העלה המגיה בדברי הריטב"א, שם, הע' 121, וכן כתב הרשב"א בחידושו למסכת כתובות לדף ז, ע"ב, מהד' ר"מ הרש"ר וחב"צ הרש"ר, ירושלים תשל"ג, עמ' יט-כ.

11. וכן הוא בחינוך עם מנחת חינוך, מהד' מכון ירושלים, ח"ג, עמ' שמה, הע' טו.

"משרשי המצוה שתצונו התורה לעשות מעשה באשה יורה ענין זיווג טרם ישכב עמה, ולא יבוא עליה כבוא על הזונה מבלי מעשה אחר קודם ביניהם.

וגם נאמר שהוא כדי שתתן אל לבה לעולם שהיא קנויה לאותו האיש ולא תזנה תחתיו ולא תמרוד בו ותתן לו יקר והוד לעולם כעבד לאדוניו, ובכן יהיה שבתם וקמתם בשלום לעולם ויתקיים הישוב ברצון האל שחפץ בו. ומהיות מיסוד המצוה מה שזכרת, נהגו ישראל לקדש בטבעת להיות בידה תמיד למזכרת...".

ואולי אפשר לומר שלפי הטעם השני, גם אשה שייכת במצווה זאת, ויהיה שייך אצלה **קיום** מצווה בקידושין, ונשים היו צריכות להיות חייבות אפילו אם יש כאן קיום עשה פוזיטיבי.

ושמא הטעם לפי החינוך הוא לפי מה שכתבנו לעיל אליבא דרי יהודה עייש, כלומר, שאין האשה במעשה המצווה כלל, וממילא אין היא שייכת בקיום העשה. אמנם, שייכת היא לטעם המצווה, וכדברי החינוך, אבל מכיוון שהיא אינה עושה שום מעשה מצווה, אין היא שייכת בקיום העשה של קידושין. ואכן סביר יותר לומר כך לשיטה לפיה אין צורך בדעת האישה בקידושין, אלא סגי לן ברצונה בלבד¹².

כמו כן, אם אשה חייבת במצוות קידושין, ובהנחה שברכת אירוסין היא ברכת המצווה, אזי יכולה אשה לברך את הברכה ולהוציא את האיש ידי חובה. אבל אם נשים אינן חייבות במצווה זו, אין הן יכולות להוציא את האיש בברכה זו.

והנה, תיתכן עוד נפקותא מכך אם יש כאן **קיום** עשה או **איסור** עשה. אם מדובר בקיום עשה, אזי כופים על המצווה, ובית הדין יכפה את האיש לקיים אותה. אך אם עסקינן באיסור עשה, אי אפשר לדבר במונחים של כפייה, אלא רק במונחים של לאפרושי מאיסורא, וזה שייך הן באיש והן באשה.

ב. נישואין

הנה כתב הרמב"ם בספר המצוות הקצר בריש ספר היד: "לבעול בקידושין". אולם בהקדמה להלכות אישות כתב "לישא אשה בכתובה וקידושין". האם חזר בו הרמב"ם ממה שכתב בספר המצוות?

12. ועיין עוד באריכות בדברי שו"ת דברי יציב, חלק אה"ע, ס"י נו אות ט ואילך. והרבי מקלוזנברג שם באות ט דייק גם מלשון החינוך שאין נשים חייבות במצוות עשה של קידושין.

ונראה שהרמב"ם לא חזר בו, שהרי מיד בהלי' אישות, פרק א, הל' א-ב, משמע שעדיין סבר הרמב"ם שהמצווה היא בקידושין, שהרי כתב:
"כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה שנאמר (דברים כב, ג) כי יקח איש אשה ובא אליה. (הלכה ב) וליקוחין אלו מצות עשה של תורה הם..."

ברור אם-כן שלפי הרמב"ם, עדיין המצווה היא קידושין. אי-לכך, מה פשר דברי הרמב"ם בכותרת להלי' אישות?

ונראה ליישב על יסוד דברי הרב זצ"ל בהמשך שיעור פתיחה הני"ל, ששם חילק בין שתי המצוות הראשונות שהביא הרמב"ם בריש הל' אישות: א) לישא אשה בכתובה וקידושין; ב) שלא תבעל אשה בלא כתובה ובלא קידושין. ועמד הרב על הסוגיה במסכת סנהדרין (כא, ע"א): "מאי נשים ומאי פלגשים? - אמר רב יהודה אמר רב: נשים, בכתובה ובקידושין, פלגשים - בלא כתובה ובלא קידושין". סוגיה זו תמוהה, שהרי כתובה הינה רק מדרבנן. וכן קשה על דברי הרמב"ם הני"ל¹³. לכן הסביר הרב, מאי כתובה? חופה! דהיינו נישואין. ומהקדמת הרמב"ם משמע שהבעל אשה בלא חופה עובר על איסור לאו ("שלא תבעלי"), וכן משמע מנוסח ברכת חתנים, שמדאורייתא חופה שווה לקידושין. אלא קשה כי לא מצאנו מעולם שהבעל ארוסתו בבית חמיו יהיה חייב מלקות, ואדרבא, עיין הל' אישות פ"י, ה"א. לכן הסביר הרב, שיש איסור עשה על מעשה ביאה בארוסה ללא חופה. אמנם נישואין-חופה הם גמר הקידושין¹⁴, דהיינו גמר ה"מתיר", אלא קידושין אף שהם מפקיעים את שם "ביאת זנות" כשבעלה בא עליה, ואין כאן איסור לאו, מכל מקום עדיין ארוסתו אסורה על כל העולם כהקדש, והבעל בכלל זה, עד שתכנס לחופה.

איסור זה אינו רק איסור דרבנן, אלא יש כאן איסור עשה של "כי יקח איש אשה", והחופה היא המתיר לאיסור עשה זה. וזה גם מסביר את נוסח הברכה של "המקדש את ישראל ע"י חופה וקידושין". וכן נראה מפשטות לשון הברכה "אשר קדשנו וצונו על העריות ואסר לנו את הארוסות" - מה עריות מן התורה, אף ארוסה מן התורה.

נמצא שלפי הרמב"ם אליבא דרב סולובייצ'יק זצ"ל, יש איסור לאו על כל אדם במעשה ביאה לפני קידושין, וכן יש איסור עשה על בעל לבוא על ארוסתו לפני חופה. דהיינו, איסור העשה נמשך עד הנישואין. ואולי אפשר לומר לפי הרב,

13. וכן הקשה הרמב"ן בהשגותיו לדברי הרמב"ם בספר המצוות, לא תעשה שנה: "אבל דברו בכתובה וקדושין אינו אמת. שהכתובה אינה מן התורה כלל והקידושין מצווה וקניין באשה".

14. עיין בדברי הרמב"ן שהובאו לעיל, הע' 10.

שיש בקידושין קיום עשה, וכפי שהבאנו לעיל ממצווה בו יותר מבשלוחו, ובחופה-נישואין יש איסור עשה.

והוסיף הרב, שכך מדויק מן הסוגיה במועד קטן (יח, ע"ב):
 "אין נושאין נשים במועד, לא בתולות ולא אלמנות, ולא מיבמין,
 מפני ששמחה היא לו. הא לארס - שרי: - לא מיבעיא קאמר; לא
 מיבעיא לארס - דלא קעביד מצוה, אלא אפילו לישא נמי, דקא
 עביד מצוה - אסור".

ושאל הרב, מה פירוש שאירוסין אינן מצווה, הרי קידושין הינה מצוה?! אלא
 צ"ל "דלא קעביד מצוה שלימה", ואילו בנישואין יש מצווה שלימה¹⁵.

אך קשה על דברי הרב שהסביר שכתובה היא חופה, הרי אליבא דשיטת
 הרב, הרמב"ם סבור שיש איסור לאו לפני קידושין, [שלא תבעל אשה בלא
 כתובה ובלא קידושין], ולכן לא היה צורך לכתוב "בלא כתובה" דהיינו "בלא
 חופה", שהרי כל איסור הלאו הוא רק עד הקידושין, וצ"ע¹⁶.
 ואולי אפשר לפרש את דברי הרמב"ם על פי מה שכתב בספר מורה הנבוכים,
 חלק שלישי פרק מט:

"המצוות אשר כלל אותם הכלל הארבעה עשר הם אשר ספרנום
 בספר נשים, והלכות איסורי ביאה, וכלאי בהמה, ומצוות מילה מזה
 הכלל... ובאסור הקדשות תועלות גדולה מאד והיא מניעת
 הקטטות, כי אלו הייתה הקדשה מותרת, היו באים אל אשה

15. וכן הוא בשו"ת ברכת אברהם סימן מד: "שאלת ר' דניאל הבבלי] ואי מצוה בפני עצמה
 היא קשיא הא דקא מתרצינ בפרק ואלו מגלחין לא מיבעי קאמר לא מיבעי לארס דלא קא
 עביד מצוה שאסור אלא אפילו לישא דקא עביד מצוה נמי אסור... [תשובת ר' אברהם בן
 הרמב"ם] שבמנין המצוות בתחלת הלכה [זו] אמר שהמצוה לישא אשה בכתובה וקידושין
 ולא אמר לקדש אשה וכן אמרין לישא דקא עבד מצוה וזה שאמר וליקוחין אלו מצות עשה
 לפי שהיא תחלת מצות הנישואין וכך אמר בתחלה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך
 תהיה לו לאשה שנאמר כי יקח איש אשה ובא אליה אבל קידושין בלא נישואין ודאי לא
 השלים המצוה עדיין".

16. ועיין עוד בדברי יהודה ראק, "מצוות קידושין אליבא דרמב"ם", עלון שבות, גליון 148,
 כסלו תשנ"ז, עמ' 108 ובהע' 2. ועיין עוד שם, עמ' 109, שהציע שקידושין הוא המעשה
 מצווה ונישואין הוא הקיום, על פיהדגם של הגריד"ס בהלי תשובה (על התשובה, עמ' 45-
 40). אינני כל כך בטוח בניסוח זה, מפני שיתכן שיש מעשה בנישואין כגון כניסה לרשותו,
 ויתכן שיש דרישה של דעת, וכבר העיר הרב בשיעור פתיחה, שאם אין אנו דורשים אמירה
 ודעת לנישואין, בזמן הזה, זה מפני שהנישואין היום נערכים מיד אחרי קידושין, והוי
 כעסקין באותו עניין, עיין מסורה הני"ל, עמ' מג. אמנם, הצורך בדעת בנישואין אינו ברור:
 הרב סולובייצ'יק העיר בשם סבו הגר"ח זצ"ל, שאין צורך בדעת בנישואין, עיין בהספדו
 לדברי דודו, הרב מבריסק, "מה דודך מדוד", דברי הגות והערכה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 72,
 הע' 4, וע"ש עוד נפקות לעניין עדים בחופה.

אחת אנשים רבים בעת אחת לפי המקרה ולא היו נמלטים מהמחלוקת, וברוב הפעמים היו הורגים זה את זה או היו הורגים אותה, כעניין הנודע מאז, ובית זונה יתגודדו, ולמנוע אלו הרעות העצומות ולהביא התועלת הכוללת והיא ידיעת היחסים, נאסרה הקדשה והקדש, ולא נמצא צד התר למשגל רק ביחד אשה ולישא אותה במפורסם, כי אילו היה די לו בייחודה לבד, היו רוב בני אדם מביאים קדשה לבתיהם זמן אחד מוסכם בין שניהם ויאמר שהיא אשתו, ומפני זה צווה לעשות מעשה אחר שייחודה אליו בו והוא האירוסין, ושיפרסם הדבר והוא הנישואין, ויקח בועו עשרה נשים וגו'...".

נמצא שעניין החופה הוא לפרסם את הדבר שהיא אשתו, וממילא אפשר לומר שהכתובה היא תחילת פרסום הדבר¹⁷, ולכן הזכיר הרמב"ם את הכתובה כחלק מן המצווה לישא אישה¹⁸.

על כל פנים, נמצא שהנישואין הם השלמת המצווה. ולכן כתב הרמב"ם בספר המצוות את תחילת המצווה, מה שאין כן בכותרת של הלי אישות הוא כתב את כל המצווה. ובהלי א-ב של פרק א מהלי אישות, חזר לעניין קידושין, מפני שזה היה החידוש של ההלכה אחרי מתן תורה¹⁹. ופירושו של דבר הוא, שיתכן שבשניהם יש קיום מצווה - בקידושין בכך שעשה קניין לפני שבעל אותה, ובנישואין בזה שפרסם את יחסי האישות בינו לבין אשתו.

לסיכום, ברור שהרמב"ם לא חזר בו בניסוח המצווה של קידושין ממה שכתב בספר המצוות, אלא רק השלים את הניסוח בכותרת להלי אישות. ופירושו ההשלמה: לפי הגריד"ס זצ"ל, בין אירוסין לנישואין יש תוספת איסור עשה המתייחס לבעל עצמו בקיום יחסי אישות עם אשתו עד החופה; או לחילופין, יש בנישואין תוספת קיום עשה של השלמת האישות על ידי פרסומם של יחסי האישות בין בעל זה לבין אשתו.

ונוסיף ונאמר שאולי, לפי הרמב"ם, יחסי האישות בנישואין הם במהותם אותו מושג של נישואין כפי שישנו בבן נח. בעיקרון, כל מה שהתווסף לבני ישראל היא מצוות העשה של קידושין, דהיינו שהנישואין יתהוו באמצעות מעשה קניין,

17. עיין עוד בסוף פרק זה.

18. השווה לדברי ר' אברהם אלטר פיינטוך, ספר פיקודי ישרים. ביאורים על ספר המצוות לרמב"ם ז"ל, ירושלים תשנ"ב, עמ' תקיא-תקיב.

19. וממילא קשה מדברי הרמב"ם בכותרת שלו להלי אישות - "לישא אשה בכתובה וקידושין" - על דברי הרב משה רוזמרין במה שכתב בספרו דבר משה, ח"ג, עמ' ה' (אחרי שציטט את דברי הרמב"ם באישות פ"א, הלי א-ב): "ומבואר מזה שרק הקידושין הן מצוות עשה ולא הנישואין".

ליקוחין של קידושין. ונחזור על דברי הרמב"ם בתחילת פרק א מהלי אישות:

"קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לביתו ובועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה, כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה שנאמר (דברים כב, יג) כי יקח איש אשה ובא אליה. (הלכה ב) וליקוחין אלו מצות עשה של תורה הם, ובאחד משלשה דברים האשה נקנית, בכסף או בשטר או בביאה... וליקוחין אלו הן הנקראין קידושין או אירוסין בכל מקום...".

ונשווה זאת לדברי הרמב"ם בריש פרק י מהלי אישות:

"הארוסה אסורה לבעלה מדברי סופרים כל זמן שהיא בבית אביה, והבא על ארוסתו בבית חמיו מכין אותו מכת מרדות, ואפילו אם קידשה בביאה אסור לו לבוא עליה ביאה שנייה בבית אביה עד שיביא אותה לתוך ביתו ויתיחד עמה ויפרישנה לו, וייחוד זה הוא הנקרא כניסה לחופה והוא הנקרא נישואין בכל מקום, והבא על ארוסתו לשם נישואין אחר שקידשה משיערה בה קנאה ונעשית נשואה והרי היא אשתו לכל דבר".

ולעיל ראינו שהרמב"ם כתב שיש עניין לפרסם את עניין הנישואין, ואולי זה גם עניינה של ברכת נישואין בעשרה, לתת גם פרסום לדבר זה. וראה את דברי הרמב"ם בהלי מלכים פרק ט, הלכה ה, ז-ח:

"יש עריות אסורות על בני נח: האם, ואשת האב, ואשת איש, ואחותו מאמו, וזכור, ובהמה, שנאמר על כן יעזוב איש את אביו זו אשת אביו, ואת אמו כמשמעה, ודבק באשתו ולא באשת חבירו, באשתו ולא בזכור, והיו לבשר אחד להוציא בהמה חיה ועוף שאין הוא והם בשר אחד, ונאמר אחותי בת אבי היא אך לא בת אמי ותהי לי לאשה.

(הלכה ז) אין בן נח חייב על אשת חבירו עד שיבא עליה כדרכה אחר שנבעלה לבעלה, אבל מאורסה או שנכנסה לחופה ולא נבעלה אין חייבין עליה, שנאמר והיא בעולת בעל. במה דברים אמורים בבן נח שבא על בת נח... (הלכה ח) בן נח שייחד שפחה לעבדו ובא עליה הרי זה נהרג עליה משום אשת חבירו, ואינו חייב עליה עד שיפשט הדבר ואמרו לה העם זו דבית עבד פלוני, ומאימתי תחזור להתירה משיפרישנה מעבדו ויפרע ראשה בשוק,

ומאימתי תהיה אשת חבירו כגרושה שלנו משיוציאנה מביתו וישלחנה לעצמה, או משתצא היא מתחת רשותו ותלך לה, שאין להם גירושין בכתב, ואין הדבר תלוי בו לבד, אלא כל זמן שירצה הוא או היא לפרוש זה מזה פורשין".

הרי לפי הרמב"ם, יש בבן נח מושגים של אירוסין או חופה, אבל אין הם יוצרים שום חלות של קניין. רק אחרי ש"מכניסה לביתו ובוועלה בניו לבין עצמו" חל הדין של "ותהיה לו לאשה". מסתבר שבצורה זו, יש פרסום לדבר שהיא אשתו. אבל בעבדים ושפחות שהזימה היא אורח חייהם, יש צורך בפרסום מיוחד, הן לנישואין והן לגירושין. רואים מכל זה, שמהות האישות זהה הן בישראל והן בבני נח. אבל ממתן תורה התחדש דין נוסף אצל בני ישראל לעשות מעשה קידושין לפני כן, ומחידוש זה נובע גם הדין המחודש המצריך גט לפרק את האישות²⁰.

לפי הרמב"ם, אירוסין הם מעשה חסד, ויש בהם חשיבות רבה. אולם, אירוסין אינם מעשה מצוות, ואין בהם אופי של מצוה. אירוסין הם מעשה חסד, ויש בהם חשיבות רבה. אולם, אירוסין אינם מעשה מצוות, ואין בהם אופי של מצוה. אירוסין הם מעשה חסד, ויש בהם חשיבות רבה. אולם, אירוסין אינם מעשה מצוות, ואין בהם אופי של מצוה.

אירוסין הם מעשה חסד, ויש בהם חשיבות רבה. אולם, אירוסין אינם מעשה מצוות, ואין בהם אופי של מצוה. אירוסין הם מעשה חסד, ויש בהם חשיבות רבה. אולם, אירוסין אינם מעשה מצוות, ואין בהם אופי של מצוה. אירוסין הם מעשה חסד, ויש בהם חשיבות רבה. אולם, אירוסין אינם מעשה מצוות, ואין בהם אופי של מצוה.

אירוסין הם מעשה חסד, ויש בהם חשיבות רבה. אולם, אירוסין אינם מעשה מצוות, ואין בהם אופי של מצוה. אירוסין הם מעשה חסד, ויש בהם חשיבות רבה. אולם, אירוסין אינם מעשה מצוות, ואין בהם אופי של מצוה. אירוסין הם מעשה חסד, ויש בהם חשיבות רבה. אולם, אירוסין אינם מעשה מצוות, ואין בהם אופי של מצוה.

20. כבר עמד על כך הרב פרופ' דוד הנשקה במאמרו הנ"ל בהע' 9, עמ' רלד-רלו. אלא שדברי יכולים להאמר אפילו לפי הצד שקידושין הם קניין איסור ושינוי במעמד האשה, אשר בכל מקרה אינו של אישות מליאה עד הנישואין.